

BÖYÜK RUS BƏSTƏKARI M.P.MUSORQSKİNİN NOTA SALDIĞI AZƏRBAYCAN MELODİYASI HAQQINDA

İradə KÖÇƏRLİ

May ayında AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun direktoru Ertekin Salamzadənin dərkanın ilə menim adıma bir məktub daxil oldu. Bu Sankt-Peterburqdə yaşayan müsiqىşunas Tamara Zakirovna Skvirskyanın AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutuna ünvanlaşığı məktub idi. Məktub AMEA-nın rəhbərliyi tərəfindən əvvələ Folklor İnstitutuna, sonra isə bizim İnstituta göndərilmişdir. Məktubda T.Skvirskaya böyük rus bəstəkarı Modest Petroviç Musorqskinin nota köçürüdüyü bir müsiqى nümunəsinin poetik mətnini göndərək onun ilkin mənəbesinin axtanıb tapılmasını xahiş edirdi. Məktubda esasən məlum olurdu ki, Tamara Zakirovna bu not əlyazmasını Peterburqdakı Rusiya Milli Kitabxanasının Əlyazmalar şöbəsindən aldə etmiş və poetik mətnin Azərbaycan dilində olduğunu aşkara çıxarmışdır. Skvirskaya bildirir ki, M.P.Musorqski əlyazmasında havanın sözlərinin Azərbaycan dilində - kiril hərfi ile yazıb. Məktubda deyilir ki, müsiqى nümunəsini M.Musorqski 1877-ci ilde Paşinonun ifasından nota köğürüb və üzərində yuxarıdan - "Zaqafqazya-İravan", aşağıda isə - "Paşino 17 aprel 1877" sözlərini yazıb.

T.Skvirskyanın əlyazmadan oxuduğu həmin mətni səzə təqdim edirik:

Bu baxar, cırk su, baxar,
İçində bir kiz çıxar.
Glinda da vad kalem
Derdlerə dərman ezar.

Mətni oxuyan kimi, qüsurlu olsa da, onun Azərbaycan türkçəsində yazılmış bir bayati olduğu asanlıqla üzə çıxır. Bu, hər bir Azərbaycanlı üçün məlum olan bir həqiqətdir. Bayati ilə tanış olduğuda, daxili həss etdim ki, mətn çox məşhur bir bayatıdır, xüsusilə, son üç misra olduqca qulaqlara tanıdır. Hiss olunurdu ki, bu ham da bir aşiq bayatıdır. Musorqskinin not yazısının üzərindəki qeydi - "Iravan" sözü də, artıq bir sıra massalələrə aydınlıq gətirirdi. Belə ki, İravanın qədim Azərbaycan şəhəri kimi, aşiq şənətinin beşiyi olduğu hamiya məlumdur. Poetik mətdə əsas müəmmələ misra bayatının birinci misrası idi. Bu baxımdan, axtanşlanımlı başlıdı. Demək olar ki, bir çox bayati toplularını arasındıraq, lakin nəticə aldə etmedik. Mən, elmlər doktoru, eməkdar elm xadimi, professor Məhərrəm Qasımlıya müraciət etməyi qərara aldım. Mətni ona göstərdim. Zənnim manı aldاتmadı. Ensiklopedik biliyə malik olan, aşiq şənətinin bilicisi M.Qasımlı bayatını dərhal tanıdı, bayati haqqında bildiklərini söylədi və onun çap olunduğu mənbəni açıb göstərdi. Bu, 2017-ci ilə çapdan çıxan üç kitabdan ibarət "Aşıq ədəbiyyatı Antologiyası" idi (antologiyanın

tərtibçilərindən biri məhz M.Qasımlıdır). Bayati, Antologiyanın "Aşıq poeziyası" cildində öz yerini almışdır. Bu "Iravanda xan qalmadı" başlığı altında çap olunan yeddi banddan ibarət bayatlardır. Bayatların hamisinin mövzusu İravan şəhəri, onun tarixi yerləri - Zangi çayı, Çarşibazar, hayat ve məsiəti ilə bağlıdır. Əlimdə həmin havanın not yazısı olmadığına görə, əvvəlcə bu mətnin məşhur "Iravanda xal qalmadı" xalq mahnısına aid olduğunu güman etdim. Lakin yanmışdım. Bunu məktubunda Tamara xanım da bildirdi. Bu haqqda isə daha sonra.

Bayatının sözlərini öyrənərək dəqiqləşdirdik. Bakı neşrində bayati bu şəkilde idi:

**Iravanda Çarşı bazar,
İçində bir galin gəzər
Dərdlərə dərman yazar.**

Antologiyada çap olunan mətnə əsasən bayatının I misrasının tamamilə yanlış oxunduğu üzə çıxdı. Qeyd edək ki, Musorqski, əslində, I misrasın sözlərini çox düzgün yazılmışdır. Lakin müəllif üçün Çarsu sözü möchəl olduğu üçün misranı düzgün oxuya bilməmişdir. "Çarsu" - hal-hazırda istifadə olunan "Çarşılı" (Çarşibazar) sözünün qədim formasıdır. Azərbaycan-rus lüğətləndən misal gətirərək "Çarşılı" sözünün qədim "Çarsu" sözündən olduğunu sübut etdik ("çarsu" köhnəlmış söz olaraq - bazar, ticarət sıraları, çərçi - kiçik alverçi mənasını verir).

Tamara xanım özü də etiraf etdi ki, doğrudan da, əlyazmada, "baxar" deyil, "bazar" sözü yazılmışdır və ən müsbət tərəfi isə odur ki, M.Musorqski özü "Çarsu" sözünü çox düzgün yazmışdır. I misra aydınlaşdırıldıqdan sonra, III-misra da müəyyən olundu, "vad" kələmisi "var" sözü ilə əvəzləndi. Beləliklə, M.Musorqskinin əlyazmasındaki poetik mətn tam bərpa olundu. Həmin mətni oxuculara təqdim edirik:

**Bu bazar Çarsu bazar aman aman ey
İçindən bir kiz çıxar aman ey
Əlində də var kalem aman aman ey
Dardlərə dərman yazar aman ey**

Qeyd etdiyim kimi, əvvələ bu mətnin "Iravanda xal qalmadı" xalq mahnısına aid olduğunu güman etdim. Çünkü, sözügündən bayati antologiyada bu adda xalq havasının mətni kimi yazılıya alınmışdır və mahnının IV bəndinin melopoetik metnidir. Musorqskinin əlyazmasının üstündəki "Iravan" sözü və İravanda oxumasıda, əslində, buna işare edirdi. Lakin dediyim kimi, yanmışdım. T.Skvirskaya da poetik mətnin həmin mahnıya aid olmadığını yazdı və xahişimlə not əlyazmasını mənə göndərdi.

Müslülf haqlı idi. Not yazısının araşdırıldırm. Məlum oldu ki, bu bize tanış olmayan bir melodiyadır. İlk baxışında görünür ki, T.Skvirkşyanın dediyi kimi, xalq mahnırları arasında bəla bir hava nota yazılmamışdır. Lakin havanın dafrindən öndərlikde, bir sira məqamların asıl Azərbaycan melosunun esas ünsürlərinə özündə iddigi görmək mümkündür.

1. Havanın matni tıpkı bayati formasındadır. Bir çox Azərbaycan xalq mahnırları ve aşiq havaların bayatı - bayati poetik matni ilə oxunur.

Arayış üçün onda qeyd edək ki, "Bayati" - sırf Azərbaycan Türk şeirlərinin, qədim türk təflaflarından olan "Bayat" qəbəlisinən adı ile bağlanır. Bayati Azərbaycan xalqının en cox sevdiyi bələ jənnər və her bir Azərbaycanlı əsanlıqlı bayati qoşması bacarırlar. Bayati, ham de müsiqi jənnərlər və her bir Azərbaycanlı üçün ham da özüñüfədəslərdir. Bayati - müsiqi və sonlu vəhdətləri təşkil edən melo-poetik bir formadır. Aşiq havaların arasında "Bayati" matrinə oxunur aşiq havaların vərdir: buların dərhal "şikəst" adı tənənəti aşiq havaların. Bayatın bir təbliğ forması da vərdir ki, bunlar "cığa" və "yedək"lardır. Cığa - qoşma, müxmənəs vəs. məmləti aşiq havalarında bandaxılım - misralar arasına daxil edilən bayatılardır. "Yedək" - bəndin sonuna aşula edilən yardımçı bayatılardır. Hər iki hələdə bayati deklamasiya-reçitativ sayğı oxunaraq matrinin emosional tərəfindən güclənməsinə kömək edir və müsiqinin tensi aliştır yaranır.

2. Mahnının informatoru P.İ.Paşino sözüdürən bayatını İrəvan şəhərində eşidərkən yaddaşında saxlamışdır. Bu da simvolik məna daşıyır. Çünkü, İrəvan və, ümumiyyətə, şəhərin da daxil olduğu Göyçə mahallə Azərbaycan aşığı sanatçıları, bayatıların besiyi sayılır.

Arayış üçün qeyd edək ki, İrəvan tarixən Azərbaycan şəhəri olub və əhəlavisinin cox hissəsini Azərbaycan türkləri təkib edir. İrəvanın məscidi, gəzel bağlarından biri müsəlman şəhəri olub. Bunu sübut edən cöxtər sayıda tarix faktları, fotosakiller, medalyalar və mövcudludur. Bu şəhərdə uzun esfer boyu aşıqlar el-el, oba-oba gəzib, gözəl nəğmələr oxuyub, gözəlliyi, məhabətli tərənnümə edib və dastanlar yaradıblar, xalq qəhrəmanlarını vəsif ediblər. Bu bayatının sözünləri da aşığı yaradılıqlarından ibarətdir.

3. M.Musorşkinin havanı yazarkən not sətrinin əvvəlində metri - ölçünü göstərməyib. Eyni zamanda, I və II mələmisralarda xana xəlləri da yazılmayıb. Bu onu göstərir ki, melodiya sərbəst ölçüye malikdir, recitatif-deklamasiya xüsusiyyətidir, fikriniçə, "şikəst" tıplı havalar silsiləsinə aiddir. Bu işə bayatının intonasiya edilmə xüsusiyyətlərinə, milli müsiqili özüñüfətə ünsürlərinə tam cavab verir.

4. Melodiyada aşığı istiqaməti hərəkət xətti üstünlük təşkil edir. Bu işə xalq melodyalarının, xüsusi də, aşiq havalarının özəl xüsusiyyətlərindən biridir. Əksər bayatınlarda melodiyası tonikada tamamlanan, aşağı enən trixord və tetraekord intonasiyalardan yaranır və sərəbst ölçüye malikdir, improvizasiyalı, deklamasiya tiplidir, tədricən genişlənən xüsusiyyətlərinə malikdir.

5. Hava melodik təkrarlardan və variantlı təkrarlardan ibarətdir ki, bu da Azərbaycan xalq melodyalarının xarakterik xüsusiyyətlərə esas inkişaf principlərindən biri kimli müayyan olunub.

6. Her bir melo-misra xarakterik kadensiyalara tamamlanır. Xüsüsile, II və IV melomisraların kadensiya dənmələri metr-ritmik, melodik-intonasiya quruluşuna görə, Azərbaycan müsiqisinin "ayaq" bölmələnəne tam uyğundur.

7. Har bir melo-misra "aman" və "aman ey" kimi Azərbaycan xalq mahnırlarına xas olan tıpkı melo-ifadələr, melo-nidalar eləva olunmuşdur.

8. "Ey" nidası aşiq havalanın üçün çox xarakterikdir, şeirin misraqırmaları arasında - yeni melo-ritmik pauzaların güldürmək üçün, eyni zamanda, misra sonunda sözün "ey" nidası ilə uzaldılmış cox tipidir. 9. Azərbaycan xalq mahnırlarında tersiya ilə başlanıvə ya tersiya intervalının səsləndiyi melodiyalar vardır: Gal-gel, Bağış girdim üzümü, Sürməli qız, Bütçinciyəng, Tütü nanəm və s.

10. Melodiyanın asası re-səməqamı təşkil edir. Məlum olduğunu kimi, bir çox Azərbaycan melodiyalarının, həmçinin aşiq havalarının məqəm asasını məhz şur məqəmi təşkil edir. Şur məqəmin III pilləsi əsas tondur. Əsas ton - maye pilləsi qədər əhəmiyyətlidir, mühüm funksiyası malikdir. Aşiq havalarında isə şur məqəminə əsas ton deməsindər - yəni, kök perde ilə üst-üstə düşür. I melomisraların sonunda do sesinə dayaqlanan - aşağı istiqaməti hərəkət isə, bu baxımdan, olduğu xarakterindən. Bu pərdə aşiq havalarının melodik quruluşunda istirak edir və qeyd olunan kvarta hərəkəti - f-f-f, bu baxımdan tipikdir. II və IV melomisraların sonunda sol sesindən maye pilləsinə kvarta intervalı üzrə ardıcıl, aşağı istiqaməti hərəkət oxunur ki, bu da şur məqəmin üçün çox xarakterikdir. Məlum olduğunu kimi, şur məqəminə səslənən havalarда maye pilləsindən mayının üst kvartasına və, əksinə, üst kvartadan mayaya keçidler tipik kadensiya dənmələridir - "ayaqdır".

11. Melodiyanın yazılışında melizmlər (Azərbaycan, ümumiyyətə, şərq müsiqisine xas olan) göstərilmişdir. Əger yazılı onlar da eləvə olunsa, xalq mahnırının tam melo-poetik manzərisi yaranır.

12. Nəzərə alımaq lazımdır ki, melodiya ilkin informatorundan, yəni, Azərbaycanın müğənniindən deyil, III şəxsin - yani, Paşinonun ifasından yazılb. Bu baxımdan, ifada müeyyən təhrifinən olması mümkündür və heftə, labüddür. Belə olunca təqđirdə, melodiyanın metr-ritmik quruluşunda da kiçik və müəyyən dəyişiklik edilsə, demək mümkündür ki, yazi tipoloji baxımdan, Azərbaycan bayatılarının müsiqili-şublər xüsusiyyətlərinə uyğundur.

13. Qeyd edək ki, M.P.Musorşkinin bu yazı nümunəsini, xalq mahnırlarının nota köçürülməsinin ilk dövrlerində aid not yazısı - "bastəkar səciyyəli" (E.Alekseyev) not yazısı kimi təqđid etmək olar. Beləki, xalq melodiyası sırf melo-intonasiya özüllüklerinə uyğundur.

Qeyd edək ki, 1939-cu ilə M.Musorşkinin bu elyazması çap olunub. Lakin çox təessüf ki, nəşr zamanı mahnının sözüñ oxanıb ve sözşüz çap olunub. Ehtimal etmək olar ki, matn ya pox oxunur və ya bilərək də sözləri çıxırıb. Not yazısı çap edilərən M.Musorşkinin yuxarıda qeyd olunan başlıqdakı yazılın saxlanılb, lakin "Bubulax çarsu" adı altında çap olunub. Musiqi nümunəsinin adından aydın olur ki, matndakı "çarsu" sözü düz oxunmuşdur. Lakin menşə doğru açılmışdır. Buradən belə bir fikir yaranır ki, nəşrin tertibçiləri "çarsu" sözündəki "su" sözünü ayıraq, onu uyğun galen "bulax" ("bulaq") sözüne bağlaşdırıb və necidə anlaşılmayan bir başlıq yaranıb: "Bu bulax (çarşu)". Bu ad isə, əsildə, nəşri zamanı tertibçilər tərafından havanın Azərbaycan dilində oxunuşu və yazıcı alınınmasının məlim olduğunu işaret edir. Not yazısının altında isə bəla bir qeyd var: "Not yazılınanla (8, 9, 10, 11 nömrəli mahillardə - red.) müxtəlif millətlərin dilində rus həfləri ilə yazılmış fonetik mətn

vərdir. Bu mətnlər mükemmel deyil və xüsusi olaraq açılmadan (rasşifrovka), mətinin mezmərini başa düşməyim imkan vermir, ona görə, matn bu nəşrde verilməyib". Əsildə isə, bu qeydə "mükəmməl deyil" ifadəsi yazılısa da, yazının cox daqqıq və mükemmel olduğu, ərtiq deyildiyi kimi, aydın şəkildə özünü göstərir.

Geniş müsiqi ictimaliyəti, not yazısı çap olunduqdan sonra, bu müsiqini nümunəsinin "Zəqafqazı-İrəvan" sözüne görə, "Ermeni mahnisi" olaraq tanıytıb. Müsiqinin əsaslılığından, bu müsiqini nümunəsinin "Zəqafqazı-İrəvan" sözüne görə, "Ermeni mahnisi" olaraq tanıytıb. Müsiqinin nota köçürüldüyü haqqında sahə məlumatlar gedib. Əsildə isə məlum olur ki, M.P.Musorşki emrini deyil, Azərbaycan mahnısının nota köçürülməsi deyil, ki, bu haqqında danışmadığımız əlyazmadır. Həmim not yazısının müsiqi ictimaliyətinə təqđid edir. Qeyd edək ki, bu not nümunəsinə da biza T.Skvirkşaya təqđid etmişdir, man buna görə, Tamara xanıma öz sonusuz təşəkkürlerini bildirəm".

9. Бубулах чарсы

ЗАКАВКАЗЬЕ-ЭРИВАНЬ

Пашинян, 17 асп. 77 г.

Qeyd edək ki, T.Z.Skvirkşyanın askara çıxdırdığı Azərbaycan dilində yazılış poeiti matn və bu haqqda tədqiqatçı müsiqi poeiti tərəfindən təqđid etdir. Azərbaycan mahnılarında bir yənindən təqđid etdir. 12. Nəzərə alımaq lazımdır ki, melodiya ilkin informatorundan, yəni, Azərbaycanın müğənniindən deyil, III şəxsin - yani, Paşinonun ifasından yazılb. Bu baxımdan, ifada müeyyən təhrifinən olması mümkündür və heftə, labüddür. Belə olunca təqđirdə, melodiyanın metr-ritmik quruluşunda da kiçik və müəyyən dəyişiklik edilsə, demək mümkündür ki, yazi tipoloji baxımdan, Azərbaycan bayatılarının müsiqili-şublər xüsusiyyətlərinə uyğundur.

Cox sevindiricidir ki, Tamara Zəkir qızı Skvirkşaya (Seyidova) Bakı şəhərindən anadan olmuşdur. Tamara xanım böyük Azərbaycan şairi Seyid Əzim Şirvanının nəticəsidir. O, Asef Zeynalli adına Bakı müsiqi texnikumunu "Müsiki-nəşriyyəsi" ixtisası üzrə bitirmiş, sonralar isə Peterburq Konservatoriyasında "Müsiki-sünəsi" fakültesində oxumusdur. Aspiranturani "Rus müsiqi tarixi" ixtisası üzrə bitirmişdir. Namizədlik dissertasiyası "Qədim rus mahnılarında ağı" mövzu-

sunda olmuşdur (1993). 1994-2016-ci illədən Sankt-Peterburq Konservatoriyasının "Əlyazmalar" səbəbini müdin vəzifesində işləmişdir. Müsiqisünəsəsəsələmətədəqiqat işlən arxiv-əlyazma mənbələri əsasında rus müsiqi tarixinə öyrənilməsinə hərəkət etmişdir. XII-XIX əsrlər üzrə Rus müsiqi-əlyazmaların əsasında bir sira məqələləri vardır. Onun təşəbbüsü və rehbarlığı allında ilə Peterburq müsiqi arxivini adlı seriyanın naşırına başlamışdır. Skvirkşaya arxiv materialları əsasında yeniləmələr və sonərlər, maraq doğuran faktları üzə çıxarıb, bu haqqda məqalelər və məruzələr çıxış etmişdir. Rimski-Korsakovun, P.I.Chaykovskinin avtoqrafları, A.Rubinsteyn, M.A.Balakirev, S.V.Smolenskinin əsri və şəxsi arxivlərinin, ümumiyyətə, Peterburq Konservatoriyasının müsiqi arxivinin öyrənilməsi sahəsində maraqlı tədqiqat işləri aparmışdır. Hal-hazırda Peterburq Dövlət Konservatoriyasının Redaksiya-naşriyyat şöbəsinin baş redaktoru, Müsiqi

Mənbaşunaslığı ve Tekstologiyası üzrə Elmi Şurənin həmsədridir ve hamçinin, Mixay-İlovsk teatrndan apancı kitabxanaçı ve ləktor vəzifələrindən de çalışır. Skvirkayanın esas məraq dairələrindən biri de P.İ.Çaykovskinin heyvət və yaardıcılıq ısrıdır. O, P.İ.Çaykovskinin əsərlərinin tam Akademik nəşrinin Elmi-redaksiyasının üzvüdür. Müsiqisünasın bu məməvü üzrə elmi-tədqiqat işləri vardır və P.İ.Çaykovskinin elmi əsərlərinin tam nəşrinin müyyəyen cildlərinin elmi redaktorudur, IV nəşrinin - "Xor əsərlər - orkestr ilə və cappella" - elmi rəhbərdir. T.Z.Skvirkaya 2000-cüldən P.İ.Çaykovskinin Bəyənlaqlı cəmiyyətinin üzvüdür. Onu da qeyd edək ki, T.Z.Skvirkaya artıq M.P.Musorqskinin bu not yazısı haqqında elmi məruse iz çıxış etmişdir. Məruzə "Zaqadka pesni iz Grivani (Ob odnom avtoqrufe Musorqskogo)" adlından və 2019-ci ilə ariyə apayıda, Sankt-Peterburq konfransında baş tutmuşdur. Əminlik ki, məruse, ilk növbədə, başlılı, mövzusunu eləcə da, mazmunu ile müsiqi ictimaliyetində məraq doğmuşdur.

M. Musorqski kimi böyük rus bestəkar tərəfindən Azərbaycan mahnisinin metninin yazıya alınması xalqımız üçün çox ciyəmtidir. Məlum olduğunu kimi, Modest Petroviç Musorqski dünən müsiqi tarixindən iz səlim dəhi simaldarından biridir. O, novator sonetkar, fitri istədə malik herətəflili müsiqi kimi daim yəni yollar extarşında olmuş, bir çox yenilikləri imza atmışdır. Musorqski, nəhəng bir şəxsiyyət olaraq, müsiqi mədəniyyətinin avazlaşdırılmasına çalışmış, müsiqi senəti daim sadıq olmuş, xalqına xidmət etməyi qarışına illər məqsəd qoymuşdur.

Xalqılık - M.P.Musorqski yaardıcılığını esas axtarıdır. Onun novator yaardıcılığını, melodiyalarının kökündə xalq ruhu, xalq dili, xalq mahnılgılı enənələri dayanırmışdır. Artıq qanına həqiqi rus xalqı nağılı və rayvanlı, xalq həyəti - kendilər nəğmələri, milli mərasim və enənələr, şən oyun və rəqslərlə qaynayıq qarşın xalq bayramları bestəkarın bütün yaardıcılığının esas iħham manbəyinə çevrilmişdir. Musorqskinin əsərlərində mili müsiqininti intonasiya ütgəti, ifadə vasitələri, qadın rus xalq mahnları və ladları öz yeri şəhərin, tətbiq dairəsini alda etmiş, xalq dilindən və nəqli folklor jənənlərdən qaynaqlanan, özünəməxsus, axıcı, yeni "Musorqski reçitativləri", Musorqski "melous" pöhralınlımlıdır.

Musorqskinin xalq müsiqisine marağının onun bütün yaardıcılığı boyu izləfəm münkündür. O, rus xalq melodiyaları və mahnları daim nota köçürüb, xor üçün "işləyib", operalardan və başqa əsərlərdən vaxtaşın onlardan ustalıqla istifadə edib. Təsadiyi deyildi ki, Musorqski yaardıcılığının tədqiqatçılarından biri olan Q.Xubovun əsərində (M.Musorqski, M., 1969) "Exal Vanosha" mahnısının və digər xalq melodiyalarının not alyzmalan yər ali, əsl müsiqi kimi, Musorqski, təkcə rus deyil, çox başqa xalqların müsiqisine də maraq göstərib, ukrayna xalq mahnlarını hevəsli dinləyib və nota köçürüb. Şərq melodiyaları, şərq folkloru da bestəkar daim özüne cəlb edib. O, "Qu'dürtlə

dəstə" nümayəndələri içerisinde şərq alətlərinin səslənməsinə ilk dəfə yaradın bestəkar hesab olunur. Borodin bu haqqda yazdırı ki, Musorqski özünün ilk əsərlərindən olan skersosunu calarkən "trio" hissəsinin şərq müsiqi olduğunu söyləyib və bestəkar müsiqi gətirdiyi yəni elementləri onu "heyrətləndirib". M.P.Musorqski yaardıcılığı boyu türk, qırğız, birmə, yehudi və xalq havallarında nota köçürüb. Bestəkar türk mahnisini 1878-ci ilde yazıçı V.V.Krestovkinin ifasından nota yazibilə. Qırğız melodiyası isə "İzledim seni" adınlı. Mahnının not yazısında bir qeyd da var: "Axırıncı opera - "Pücaqçığınsha" üçün". Buradan aydın olur ki, bu mahni məhz adı çəklinən operə üçün nezərdə tutulmuşdu. Nota salıdıq bəzi mahnları isə M.Musorqski "Fortepliano, əfəzarla və orkestr üçün Süta" əsərində istifadə etmək niyyətində olduğunu bildirmişdir. Bu baradə onun 1880-ci ilde V.V.Stasova yazdığı məktubunda belə deyilir: "...bütün rüyamın müxtəlif xeyriyah - şəyərlərinə manım yəgidiğim motivlər arasında aśarlarla, fortepliano ilə orkestr üçün Süta yazmaq fikrine düşmüşəm. Onun programı bolşar sahillerindən başlayaraq, Kara deniz, Qazafqaz, Xəzer, Ferganadan keçərə Birməyadakılardır. Süta artıq bir qədər başlanıb...". Sözlüğündən Azərbaycan xalq mahnisiñin ikinci müraciətidir. O, hələ 1885-ci (23-27 may) ilde Qlinqinan "Ruslan ve Lüdmila" operasından "Persiya xoru"ñ "Fars xoru" forteplano üçün (4 əl üçün) isləmişdir. Bu xorun əsərini isə, malum olduğu kimi, "Qalanın clibində" adlı məşhur Azərbaycan xalq mahnisi teşkil edir.

M.P.Musorqski kimi böyük rus bestəkar tərəfindən Azərbaycan havasının - bayatisının yazıya alınması və

Rus orientalisti P.I.Paşinonun, eslində ona yad olan, belə bir bayati və havanın yaddaşında saxlayaraq oxuması havanın ona güclü emosional təsirindən xəber verir, havanın olduqca hazır, lirik, ürəyəyatlı, gözəl melodiyaya malik olmasına ağad edir. Cox gümən ki, İravanda Paşino bu havanı ərkəla oxuyan gözəl səsli aşqdan, xanəndəndən, xalq nəğməkərindən və ya xalqın sədə bir nümayəndəsindən eşitmış və hamim o anın möcüzəsi - əsrrəngiz müsiqi sədələrin yaddaşına hekk olunmuş, sonra isə doğru bir istiqamətə - havanın dayırını dərk edən bestəkar M.P.Musorqskiye ötürülmüşdür. Əminlik ki, bestəkar bu havanı nota köçürərən onun əsil sahibindən - Azərbaycan türkəsində oxunmuş hava olduğundan xəberdar olmuşdur.

Əslində, bu,

Musorqskinin Azərbaycan xalq mahnisiñin ikinci müraciətidir. O, hələ 1885-ci (23-27 may) ilde Qlinqinan "Ruslan ve Lüdmila" operasından "Persiya xoru"ñ "Fars xoru" forteplano üçün (4 əl üçün) isləmişdir. Bu xorun əsərini isə, malum olduğu kimi, "Qalanın clibində" adlı məşhur Azərbaycan xalq mahnisi teşkil edir.

P.S.Bu yazın surətinin T.Skvirkaya göndərdiim və bu haqqda ADMİU-da məruzə ilə qıxış etdim. Həmin qıxış yenidən məraqçı faktur üzər çıxmamasına sebəb oldu. Beləki, gənc aşiqasınas alim H.Kərimov mənə yaxınlaşaraq bayatının III misrasının qulaq xəş və doğru səslenmediyini bildirdi və dəqiq düzəlişi verdi. Sen demə, III misra belə imis:

Əlində davat-qəlam (Musorqskida "davad-kalem", yeni mürsəkkəb qalam).

Bələlikdə, indi demek münkündür ki, bayatının matni tam şəkildə berpa olunmuşdur. Təessüf ki, sehv edən, arxaql sözləri unudan bizi, M.Musorqski isə, hemişi olduğu kimi, öz yazısında mükəmməldir. Sonda M.Musorqskinin əlyazmasının size təqdim edirik:

QEYDLƏR

¹ Nəşr zamanı tərtibçilər sırlıq açan yanına - 3/4 ölçüsünə yazmış və melodiyani bu ölçüyə əsasən bölkər xanə xətti eləvə etmişlər.

² "Çıxıcı, devičica milaya", "Ty vzyodi, vzyodi, sonyice krasnoe", "Už ty volja, volja moy", "U vorot, vorot batuškinyx" və s.

³ Y.N.Abzova. Modest Petroviç Musorqski. (rus dilində)

⁴ V.V.Krestovski Kiyev quberniyasında anadan olmuş, dövrünən məşhur yaşlısı olmuş, rus-türk mühəmmədənəsində isə zabit olaraq, Baş Qarşagha göndərilmüşdür. Cox gümən ki, türk melodiyasını məzə və zamanı öyrənmiş və M.Musorqski ilə görüşündə ona bildirmişdir.

⁵ Təessüf ki, bu yazı nümunələri bizdə yoxdur. Fikrimizcə, Cənubi Azərbaycan tarixinin, məşələtinin

öyrənilməsi baxımdan həmin əsərlər məraq kəsb edə bilər.

⁶ Qeyd edəkki, P.I.Paşinonun diplomatik faaliyyətində, ümumiyyətə, hayat və fealiyyətində müəyanə qaranlıq möqəmlər da özünü göstərir: İranda güzil bir məktubun üzər çıxmazı, bir diplomat kimi İrandan çıxarılmış, seyahətləri zamanı bəzən darvış geyimində, bəzən də türk şeyxi libasında gəzib dolaşması, qatınlıklar, hətta məşəqətlərdən keçməsi, bəzən ləhəniməsi və ölümdən dörvət və s.. Bu halda - ola keçəkən kim olaraq tanınması suali da yaranır. Fikrimizcə, Paşino bir rus seyyahı və ya oriyentalist kimi həmin olkalarda dəha asanlıqla sahələr edə biliirdi - düşünsəcindəydi. Bu isə artıq tamamilə başqa bir tədqiqatın mövzudur.